

*Двуличанська О. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
факультету української філології та соціальних комунікацій
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»*

ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПРОСТОРОВИХ ПЛОЩИН СВІТОГЛЯДНИХ МОДЕЛЕЙ У НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ПРОЗИ В. ЯВОРІВСЬКОГО)

Анотація. У статті аналізується специфіка часопросторових площин світоглядних моделей у новітній українській прозі на матеріалі сучасних повістей В. Яворівського. Наративна специфіка, внутрішні ретроспективні роздуми героїв дають змогу зануритися в їхній екзистенційний простір, простежити шляхи особистісного становлення.

Ключові слова: хронотоп, символ, художній час, простір, топос, повість, світоглядна модель, жанр, стиль.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Ні в кого не викликає сумнівів, що провідна світоглядна модель має потужний вплив на формування художньої картини світу, інтерпретацію ролі світоглядних компонентів у формуванні домінант художнього стилю творів сучасної української прози. Цікавою в цьому плані є творчість

В. Яворівського як яскравого представника новітньої української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми. До вивчення категорій часу і простору зверталися літературознавці, серед яких М. Бахтін [1], Б. Мейлах [6], а також багато інших дослідників, які розглядали зазначений аспект у творчості окремих письменників.

У літературознавчому словнику-довіднику за редакцією Р. Гром'яка наведено таке визначення досліджуваної категорії: «хронотоп – це взаємозв'язок часових і просторових характеристик зображених у художньому творі явищ» [4, с. 714]. На цілісності та важливості такого взаємозв'язку наголошує М. Бахтін, зазначаючи, що саме хронотопом визначено жанр та жанрові різновиди, при цьому першочерговою категорією є час [1, с. 235]. Ґрунтовним є твердження Ю. Лотмана про те, що художній простір не є тотожним із фізичним (зокрема, географічним), хоча не може відмежовуватися від нього. Художній простір – це модель світу певного автора [5].

Важливою для нашого дослідження є думка літературознавця Б. Мейлаха: «Просторово-часові уявлення, зберігаючи свою об'єктивну основу, стають не лише засобом передавання думок, почуттів і переживань героїв і авторів, а й слугують образному узагальненню найскладніших процесів дійсності. Часопростір визначає художню єдність літературного твору в його відношенні до реальної дійсності, наголошуючи на оцінній складовій хронотопу в художньому творі» [6, с. 6].

Отже, саме визначення особливостей часопросторових зв'язків допоможе нам виявити і якнайкраще окреслити ідейну спрямованість та проблематику прози кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Мета нашого дослідження – проаналізувати специфіку часопросторових площин світоглядних моделей у новітній українській прозі на матеріалі сучасних повістей В. Яворівського.

Виклад основного матеріалу. В основі гостросюжетного твору «Варвара серед варварів» подія, що стала невід'ємною характеристикою буття 90-х років ХХ століття на пострадянському просторі, – мафіозні й бандитські сутички. В епіцентр цих подій потрапляють і головні герої повісті – Варвара та Варфоломій (у повісті – Вар). У гонитві за матеріальними благами, збагаченням вони духовно деградують, стають відчуженими й самотніми. Ідейно домінуючою у творі є думка про те, що персонажі, опинившись у безвиході, дістали логічний результат подібного способу життя та роду діяльності, що становить основне поле уваги автора. У зв'язку з цим провідним виявляється мотив гріха.

Переривчастий сюжетний час, зумовлений значною кількістю ретроспекцій, дає змогу стиснути час дії до двох днів, але водночас зобразити значну частину життєвого хронотопу персонажів. Фактичні передумови та причини негативного стану речей подано у творі ретроспективно. Н. Копистянська слушно зазначає: «<...> деякі моменти асоціативної ретроспекції мають у творі ключове значення. У них зосереджується психологічна домінанта зображеного характеру і через минуле окреслюється майбутня дія, поведінка персонажа, тому що функція асоціативної ретроспекції – не відновити в пам'яті окремі події і переживання, а здійснити взаємопроникнення часів, які творять єдність» [3, с. 181]. Покарання за красиве заможне життя виявляється в тому, що Варфоломій врешті опиняється прикутим до ланцюга в зоні відчуження, а його дружина з дитиною блукають байдужим містом.

Повість побудована на контрасті, що, зокрема, виявляється у часопросторових зв'язках твору [9, с. 84]. Основні просторові площини – Київ та Чорнобильська зона – є двома діаметрально протилежними світами, що простежується й через характеристику персонажів, які їх населяють. Місто в сучасній літературі, як справедливо зазначає В. Фоменко, є «енциклопедією» життя соціуму, «парадоксальність якого полягає в тому, що, пропонуючи людині різноманітність вибору, воно позбавляє її цієї різноманітності» [7, с. 8], що насамперед виявляється в духовній сфері, де меркантилізація й технологізація життєплину призводять до втрати потреб і стимулів до безупинного внутрішнього зростання людини. Так, простір столиці у творі є неприємним, типово урбаністичним, у якому людина почуває себе піщинкою. Це найяскравіше передано образом Варки. Саме ім'я героїні (з давньогрецької «чужоземка») містить натяк на те, що простір столиці, в якому вона перебуває, є чужим, неприродним для неї.

Плильність часу у творі є соціально зумовленою. Швидкоплинним виявляється ретроспективний перебіг подій забезпе-

ченого минулого героїв. І монотонними є тривала матеріальна скрута й ув'язнення. Сподівання знайти вихід із складної життєвої ситуації продукують домінування мотиву втечі у повісті, що, переважно, втілено через образ Варки, яка, змінюючи один локус іншим, намагається і у внутрішньому просторі власної душі позбавитися надокучливих думок і віднайти новий, справжній, сенс існування. Великі амбіції й прагнення до заможного життя не дозволяють внутрішньо самоідентифікуватися Варварі з простором Теклівки як рідним для себе, що наголошує на відстороненості героїні від родинного кореня, а отже, – на її поступовому духовному занепаді. У цій повісті, на відміну від більшості творів В. Яворівського, художній простір Теклівки є імпліцитним, який здебільшого постає через внутрішні роздуми Варки, що призводить до відсутності притаманної чи не всьому доробку письменника бінарної опозиційності «село / місто».

Художній часопростір повісті розширюється через численні ретроспекції Варвари стосовно її подорожі до Єгипту, який як зона відпочинку символізує простір насолоди й задоволення, а відповідно, найчастіше, – і гріха. Але, наразі, ставши локусом подружньої зради головної героїні, він водночас уособлює новий етап духовного сплеску в її буденному, ситому житті, що у творі супроводжують численні деталі-символи: троянда, перстень з діамантами, сам простір Єрусалиму, райський сад, постійні плями білого кольору (біла дублянка, біла шовкова спідниця, біла батистова сорочка, білий халат, білі шнурки гойдалки) [9, с. 95]. Відповідно до ситуації й зміни простору іншою стає семантика вищезначених символів.

Контрастною до образу Варвари є Марія, яка в повісті репрезентує простір чорнобильської зони, що її основним населенням є представники так званого «соціального дна». Композиційно розкриття образу Марії становить окрему сюжетну лінію – ніби автономна новела в повісті, що могла би творити окремий твір [9, с. 85]. Марія є корінною мешканкою території, що згодом стала зоною відчуження. Втративши ще в дитинстві батьків, а згодом – коханого хлопця, якого п'яна компанія вбила, а її звалували, Марія знаходить у собі душевні сили, аби продовжувати життя. Задля посилення розуміння особистої трагедії жінки автор проводить своєрідну паралель між її долею і страшними наслідками чорнобильської трагедії, які вже не здатні були примножити горе Марії. Знаходячись у площині зони серед справжніх вовків, Марія залишається доброю, людиною, що простежується через діалогічне й внутрішнє мовлення героїні, її ставлення до оточуючих.

Контрастність просторових площин постає в діаметрально протилежних образах героїнь. Не маючи матеріальних статків, чоловіка, дітей, переживши немало трагедій, Марія у просторі зони відчуження виявляється щасливішою за Варвару – мешканку міста, у якій все це є, що частково нейтралізує домінуючий до цього у творчості письменника реалістичний принцип зображення безпосереднього впливу навколишнього середовища на людину. Якщо розв'язка сюжетної лінії Варки є загалом песимістичною, то Марііна – навпаки, про що свідчать зміна одягу (чиста вишиванка, без кирзових чоботів) і отриманий велосипед, який дає змогу героїні виїхати поза межі зони відчуження, а отже, – дає право читачеві сподіватися на гідне майбутнє стражденної жінки.

Подібними до образу Вара є Костик і Юлька з повісті «Кривий танець». Смерть одного з героїв, Юлька, в цьому творі не є трагедією, а виступає як полегшення його життєвих страждань. Н. Копистянська слушно зазначає: «Людина – істота природ-

на, отже, підпорядкована природним біоритмам, та як істота суспільна – ритмам соціально-історичного розвитку. Причому природні біоритми все більше руйнуються через підпорядкування суспільному часопростору. Цей процес став, на жаль, невідворотнім» [3, с. 222]. Саме процес підпорядкування ритмам соціально-історичного розвитку, нехтуючи при цьому сферою духовного, становить основне поле уваги в багатьох творах сучасної української літератури, зокрема й у прозі В. Яворівського. Автор ніби намагається знайти відповідь на питання, яке ще у XVIII столітті поставив Ж.-Ж. Руссо: чи збільшується духовність людини із соціально-історичним розвитком, цивілізацією? [3, с. 222]. Так, суцільне матеріальне зубожіння штовхає героїв, Костика і Юлька, на крадіжку металобрухту з сільського кладовища, нехтуючи при цьому будь-якими моральними нормами, що, врешті решт, призводить до загибелі Юлька.

Концентруючи увагу здебільшого на просторі Теклівки, автор намагається якнайглибше дослідити психологію й мотивацію вчинків сучасного селянина. Цьому сприяє концентричний сюжет повісті, розкриваючи основний конфлікт твору – взаємодію самотньої, «відчуженої» людини із соціумом, якому вона не потрібна. Це простежується вже й через символічність назви повісті, що передано прямою цитатою з народної пісні «Ми кривого танцю ведемо, кінця йому не знайдемо», яка походить від давньої традиції українців у такий спосіб заплутувати сліди задля збереження власного життя й оселі від нападів ворогів, а, отже, ідейно-семантична спрямованість пісні полягала у відтворенні безкінечності людського життя й навколишнього світу. Проектуючи її на сьогодення, автор акцентує увагу на тернистих шляхах життя сучасника й щоденних проблемах.

Домінуючим у творі стає хроніально-побутовий хронотоп, що відбиває тісний взаємозв'язок та залежність формування людського характеру від суспільного середовища. Чергування гетеродієгетичної та гомодієгетичної нарації, внутрішні ретроспективні роздуми персонажів дають змогу розкрити їхній екзистенційний простір, простеживши шляхи формування особистості.

Локус ув'язниці, в якій опиняються Костик і Юлька, кожен свого часу і з різних причин (Костик – за здирицтво на кордоні, Юлька – за кілька мішків борошна задля того, щоб прогудувати власну родину, вагітну дружину), класично виступаючи осередком бруду, огиди й аморальності, ніби репрезентує модель сучасного соціуму.

Отже, герої сучасних творів В. Яворівського відчувають невизначеність свого майбутнього, відчай і тривогу з цього приводу, виявляються загнаними долею та власними вчинками у глухий кут. Наративна специфіка, внутрішні ретроспективні роздуми героїв дають змогу зануритися в їхній екзистенційний простір, простежити шляхи особистісного становлення.

Висновки. Незважаючи на те, що фізичний простір повістей представлений достатньо різноманітно, коло проблем, що їх намагаються вирішити герої, є подібним (безгрошів'я, безробіття, а отже, духовний занепад і поступова моральна деградація). Характерною для часопросторової організації є зміна зовнішнього простору, що спричиняє зміни внутрішньої організації героїв, які не є однозначно позитивними чи негативними (Варвара, Варфоломій, Софія Хрестолубська). Окремою складовою часопростору повістей є інтимні почуття й стосунки героїв, посилений акцент на яких зумовлений як постмодерною естетикою, так і відтворенням сучасного духовно-морального стану суспільства, що становить поле авторської уваги багатьох українських письменників.

Література:

1. Бахтин М. Вопрос литературы и эстетики. Исследования разных лет / М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Голобородько Я. У фреймі актуального словофакту (Про нову книжку Володимира Яворівського «День переможених») / Я. Голобородько // Слово і час. – 2005. – № 5. – С. 49 – 52.
3. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.
4. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та ін.] – К.: Академія, 2007. – 752 с.
5. Лотман Ю. Проблема художнього простору в прозі Гоголя / Ю. Лотман // Про російську літературу. – СПб.: Мистецтво – СПб, 1997. – 845 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://philologos.narod.ru/lotman/gogolospace.htm>.
6. Мейлах Б. Проблема ритма, пространства и времени в комплексном изучении творчества / Б. Мейлах // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве / [ред. коллегия: Б. Егоров, Б. Мейлах, М. Сапаров]. – Л.: Наука, 1974. – 298 с.
7. Фоменко В. Урбаністична проза: феномен міста в українській літературі / В. Фоменко. – Луганськ, ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – 114 с.
8. Яворівський В. Твори: [в 5 т.] / В. Яворівський – К.: Фенікс, 2008. – Т. 4: Повісті. Новели. – 528 с.
9. Якубовська М. Твоїм будучим душу я тривожу: Літературний портрет Володимира Яворівського/ М. Якубовська. – Львів: Трида-Плюс, 2007. – 195 с.

Двуличанская Е. А. Особенности пространственных плоскостей мировоззренческих моделей в новейшей украинской литературе (на материале современной прозы В. Яворивского)

Аннотация. В статье анализируется специфика пространственных плоскостей мировоззренческих моделей в новейшей украинской прозе на материале современных повестей В. Яворивского. Нарративная специфика, внутренние ретроспективные размышления героев позволяют окунуться в их экзистенциальное пространство, проследить пути личностного становления.

Ключевые слова: хронотоп, символ, художественное время, пространство, топос, повесть, мировоззренческая модель, жанр, стиль.

Dvulychanska O. Peculiarities of space-time planes of ideological models in contemporary Ukrainian literature (based on the modern prose by V. Yavorivskiy)

Summary. The article analyzes the specifics of space-time planes of ideological models in contemporary Ukrainian prose based on novels by V. Yavorivskiy. Narrative specifics, internal retrospective thoughts of the characters allow us to immerse into their existential space, trace their ways of personal development.

Key words: space-time, symbol, art time, space, topos, novel, worldview mode, genre, style.